

אסור, מותר, חובה להשוות: שיח השואה ברשת X בין מחאה למלחמה

מוטי ניגר, ענת בן-דוד ואורן מאיר

שישה ימים לאחר הצגת "הרפורמה לתיקון מערכת המשפט", ב-10 בינואר 2023, נכתב בחשבון X (לשעבר טוויטר) של ראש ממשלת ישראל, בנימין נתניהו: "במדינה דמוקרטית לא עוצרים את ראשי האופוזיציה, כפי שלא קוראים לשרי הממשלה נאצים, לממשלה יהודית – לא קוראים הרייך השלישי ולא קוראים לאזרחים לצאת למרי אזרחי". נתניהו התייחס בפוסט לקריאות בקואליציה שלו לעצור את ראשי האופוזיציה, בני גנץ ויאיר לפיד, כמו גם לקריאות מצד מתנגדי הרפורמה למרי אזרחי. במקביל הוא מתח ביקורת על השימוש האקטואלי שנעשה בשואה בשיח הציבורי הישראלי. מחקרים קודמים הראו כי בהשוואה לראשי ממשלה קודמים, נתניהו מרבה לרתום את העבר לצורכי השימושים הפוליטיים של ההווה (Adams, 2024). בין היתר הוא מרבה לקשור בנאומיו ביד ושם, בערב יום הזיכרון לשואה ולגבורה, בין תוכנית הגרעין האיראנית ובין הציווי "לעולם לא עוד". עם זאת שימוש זה אינו ייחודו לנתניהו, שכן השואה שימשה ומשמשת כמסגרת פרשנית מרכזית בשיח הפוליטי הישראלי. יתר על כן, השואה ממלאת תפקיד מרכזי במטא-נרטיב הציוני ובמסגרתו היא מוצגת כהצדקה לצורך בהקמת מדינה יהודית, ככתוב במגילת העצמאות: "השואה שנתחוללה [...] הוכיחה מחדש בעליל את ההכרח בפתרון בעיית העם היהודי מחוסר המולדת והעצמאות על-ידי חידוש המדינה היהודית בארץ-ישראל".

הדומיננטיות של השואה כתבנית פרשנית להענקת משמעות לאירועי הווה בלטה במיוחד בעשורים האחרונים בכיסוי פיגועי טרור (Nossek, 1994), שבהם השתמשו עיתונאים בשואה כדי להצביע על קווי הדמיון והשוני בין מעשי הטרור לעבר המיתי-טראומטי. בניגוד למוסכמה התרבותית-חברתית הרווחת, לפיה "אסור להשוות" אירועים ותופעות לשואה, אירועים היסטוריים משמשים במקרים רבים כאמת מידה (yardstick) וכמסגרת פרשנית להבנת אירועי הווה תוך כדי התייחסות לעבר (Edy, 1999, 2006). מאז, עם הופעת הרשתות החברתיות הייתה השואה תבנית פרשנית מקובלת בשיח הציבורי בנוגע לסוגיות פוליטיות עכשוויות (Ben-David, Meyers & Neiger, 2024; Marciano, 2019; Neiger, Meyers & Ben-David, 2023). עם זאת, עדיין נדרש מחקר שיטתי ומעמיק בנושא.

* המאמר זכה לתמיכת הקרן הלאומית למדע (1670/23). המחברים מודים לאיתי קספרי על הסיוע באיסוף הנתונים.

מאמר זה מתחקה אחר קשת ייצוגי השואה ברשת החברתית X בעברית כמאה הימים הראשונים של המחאה כנגד המהפכה המשפטית בשנת 2023, ובמאה הימים הראשונים שלאחר טבח ה-7 באוקטובר באותה שנה והמלחמה שפרצה בעקבותיו.¹ ניתוח זה נעשה במטרה לאפיין, למיין ולנתח את ספקטרום השימושים הפוליטיים והאחרים שנעשו בשואה כתבנית פרשנית מובילה בתקופות אלה. ממצאי המחקר מעגנים את שיח הרשתות בהקשר הרחב של נוכחות השואה בתרבות הישראלית, תוך כדי בחינת השאלה אם ובאילו אופנים שיח זה מוקצן בעידן הדיגיטלי (Steir-Livny, 2022).

זיכרון קולקטיבי, הנצחתי ולא-הנצחתי ושיח השואה בתקשורת

הדיון המחקרי בזיכרון קולקטיבי התפתח בעקבות עבודתו של הסוציולוג והפילוסוף הצרפתי מוריס האלבווקס, שבהשראתו של אמיל דורקהיים חקר כיצד זיכרונות משותפים מכוננים לכידות חברתית בעידן המודרני (Gensburger, 2016; Olick & Robbins, 1998). עבודתו החלוצית (Halbwachs, [1952] 1992) הביאה לפריחת שדה המחקר של הזיכרון הקולקטיבי בדיסציפלינות שונות של מדעי החברה וחקר התרבות (Neiger, 2020). למרות הגדרותיו המגוונות, נשען הזיכרון הקולקטיבי על עיקרון מרכזי: הבניה של תפיסת עבר משותפת המכוננת זהות חברתית. נרטיבים אלה מסייעים בתיחום גבולות הקהילה ובגיבוש חבריה סביב פרשנות מוסכמת של עברם המשותף. המושג "זיכרון קולקטיבי" מציע, מטפורית, לעבור מן הרמה האישית שבה לכל אדם יש תודעה האוגרת ומעבדת חוויות עבר, אל הרמה החברתית, שבה התרבות מעצבת עבור החברים בקהילה את הנרטיבים של אירועים משמעותיים בלוח השנה המשותף (Olick, 1999).

מכאן ברורה גם משמעותה של התקשורת בתהליך: כדי שהזיכרון המשותף לא יהיה אמורפי הוא חייב לעבור קונקרטיזציה בדמות תוצרי תרבות וכללם, מלבד אנדרטאות ומוזיאונים (Noy, 2018), גם תוצרי תקשורת המונים: ספרים, סרטים, תוכניות טלוויזיה ורדיו ופוסטים ברשתות החברתיות. כך הפכה התקשורת, לצד מערכת החינוך והמחקר האקדמי, לסוכנת זיכרון מרכזית. למן מפנה המאה העשרים התפתחו שתי מגמות מרכזיות בחקר זיכרון השואה בישראל. הראשונה מתמקדת בייצוגים בתרבות הפופולרית: בטלוויזיה (זנדברג, 1999; Shandler, 2006; בקולנוע (Loshitzky, 1997) ובמוזיקה ברדיו (Meyers & Zandberg, 2002). השנייה בוחנת את השיח הציבורי וההנצחה בחברה הישראלית, למשל בניתוח "שיח השואה" במלחמת המפרץ (צוקרמן, 1993), טקסי יום השואה בבתי הספר (בן עמוס ובת-אל, 1998), והשפעות מסעות הזיכרון לפולין (רומי ולב, 2003).

בעשורים האחרונים היו הרשתות החברתיות לזירות עיצוב של זיכרון קולקטיבי הן בידי ארגוני זיכרון הן בידי משתמשים פרטיים, ומכאן המושג "זיכרון מדיה" (Kitch, 2005), המתייחס לביטויי העבר בתקשורת המסורתית והדיגיטלית. הבניית הזיכרון הקולקטיבי היא "תהליך רב-כיווני של קונקרטיזציה של נרטיבים אודות העבר, היוצר הבניות סוציו-פוליטיות פונקציונליות" (Neiger, Meyers & Zandberg, 2011, p. 9).

כאשר "ההבניה המחודשת של העבר מאמצת דימוי של עובדות [...] לצרכים הרוחניים של ההווה תיווך זיכרון קולקטיבי באמצעות (Halbwachs, [1952] 1992, p. 7), כלומר ברתימת הזיכרון לשירות מטרות פוליטיות ותרבותיות עכשוויות.

אחת מאבחנות היסוד בחקר הזיכרון הקולקטיבי היא בין זיכרון הנצחתי, דהיינו הסתכלות מתוכננת מההווה אל העבר (כמו טקסים ואנדרטאות), ובין זיכרון לא־הנצחתי, דהיינו נוכחות מתמשכת של העבר המחלחלת לשיח החברתי ומעצבת את תפיסת ההווה. המחקר הקלאסי של מייקל שדסון בחן כיצד שפה, חקיקה וביוגרפיות מנכיחות את העבר בהווה (Schudson, 1997, 2014), בעוד טרייסי אדמס חקרה הדהוד זיכרון בנאומים פוליטיים (Adams, 2024), הלל נוסק ודן ברקוביץ' בדקו זיכרון טראומטי בסיקור טרור (Nossek & Berkowitz, 2006).

נייגר וקרן טננבוים־וינבלט מצאו שהעבר הרחוק מוזכר ב־13 אחוז מהידיעות בעיתונות נייגר וקרן טננבוים־וינבלט מצאו שהעבר הרחוק מוזכר ב־13 אחוז מהידיעות בעיתונות (Neiger & Tenenboim-Weinblatt, 2016). עם זאת השימוש הנפוץ בזיכרון קולקטיבי הוא הנצחתי, כשהעיתונות מציינת ימי זיכרון רשמיים וימי אזכור לאירועים היסטוריים (Kitch, 2002; Birkner et al., 2021). שדסון המשיל את המיעוט במחקרי זיכרון לא־הנצחתי ל"שיכור המחפש את מפתחות הרכב מתחת לפנס" (Schudson, 1997, p. 3) בשל הקושי לאתר זיכרון בשיח היומיום. העידן הדיגיטלי מאפשר ניתוח שיטתי של זיכרון לא־הנצחתי באמצעות מתודות חישוביות. במחקר קודם שערכנו בפלטפורמת טוויטר על הביטוי "ועוזריהם" (המחצית השנייה של הביטוי "הנאצים ועוזריהם"), מצאנו כי ב־1,615 הופעות של הביטוי במשך שנה, וכי כשני־שלישים מהשימושים בביטוי היו פוליטיים ("השמאל ועוזריהם", "משפחת נתניהו ועוזריהם"), חלקם אירוניים ומיעוטם הנצחתיים המכבדים את זכר השואה (Neiger, Meyers & Ben-David, 2023). בעבר התמקדו מחקרי זיכרון השואה בחקר מקרים נקודתיים בזמן ובשיח (דוגמת יום הזיכרון או אירועי טרור) ולא לאורך תקופה ארוכה, ואילו מחקר זה הראה לראשונה נוכחות קבועה ורציפה של השואה בשיח הרשתות גם בשגרה שמחוץ לימי הזיכרון. במחקר אחר ראינו עדויות לנוכחות קבועה זו בטוויטר בעברית ובאנגלית (Ben-David, Meyers & Neiger, 2024) ואיתרנו קיומו של שיח שואה במשברים פוליטיים שאין להם קשר ישיר לשואה, כגון עימותים הקשורים לסכסוך הישראלי־פלסטיני, או הפריצה לקפיטול בווישינגטון. בכוונת מחקר זה להעמיק ולחקור את הדהוד השואה ברשת כ"רעש לבן" קבוע המלווה את השיח הישראלי, ובעיקר את האופן שבו מתעצב שיח זה במשברים פוליטיים וביטחוניים.

המאמר יציג את האופנים שבהם זיכרון לא־הנצחתי של השואה מחלחל לשיח ההווה שמשתמשי רשתות חברתיות רותמים זיכרון זה למטרות שונות. שאלות אלה מעוגנות בדיון התיאורטי על רשתות חברתיות כ"מכונות זיכרון אוטומטיות", המגדירות מחדש "מהו זיכרון ומה מעצב אותו" (Jacobsen & Beer, 2021, p. 6). לפי בנג'מין נ' יאקובסן ודיוויד ביר, בניגוד לדימוי "הנבירה" שבו השתמש ולטר בנימין כדי להמשיג את סוג

עבודת הזיכרון שבו אדם "נובר" באופן פעיל בעברו, הרשתות החברתיות "מציפות" אל פני השטח זיכרונות על בסיס לוגיקה אלגוריתמית שאינה שקופה למשתמשי הרשתות, המגדירות עבור המשתמשים מה ראוי לזכור ומה נידון לשכחה. כ"מרחב שלישי" (Oldenberg, 1989), הרשתות החברתיות מטשטשות את הגבולות בין שיחות פרטיות ופומביות (Bruns & Highfield, 2015). כתוצאה מכך מיטשטשים גם הגבולות בין זיכרונות פרטיים-אישיים לזיכרונות ציבוריים-קולקטיביים (van Dijck, 2012); זיכרונות אישיים הופכים ציבוריים ו"מוצפים" מחדש כתוכן מוכן לשיתוף עם אחרים. במקביל תוכן הנצחתי מתווך באמצעות אלגוריתמי פרסונליזציה שלהם העדפה לזיכרונות מסוימים על פני אחרים, על בסיס משתנים כגון מדדי מעורבות, דמוגרפיה של משתמשים או תחומי עניין בפרסום (Schwarzenegger & Lohmeier, 2020).

זאת ועוד, העידן הדיגיטלי מתאפיין ב"memory of the multitude" (Hoskins, 2017), המזמין שחקנים חדשים להשתתף בבניית נרטיבים קולקטיביים של העבר. כך ההקשרים שבמסגרתם מתפרסמים פוסטים והאופנים שבהם מתקיימת אינטראקציה ברשתות החברתיות משפיעים על הפענוח של נרטיבים אלה. לכן, לדוגמה, מאפיינים של רשתות חברתיות, כמו למשל רשימת ה"נושאים חמים" (Trending topics) של רשת X, או הבולטות המשתנה של אירועים עכשוויים יכולים לעצב אילו זיכרונות יזכו לנראות ציבורית ולשיח ואילו יידחקו לשולי הדיון הציבורי ברשתות. היבט פרדוקסלי נוסף של רשתות חברתיות כ"מכונות זיכרון" נוגע להיבט בר-החלוף (ephemeral) שלהן: פלטפורמות של מדיה חברתית לוכדות ומשמרות את כל פעילות המשתמשים. יכולת להתחקות אחר פעילות זו ולאחזרה עשויה לשמר באופן פוטנציאלי ארכיון דיגיטלי מקיף של חוויות פרטניות וקולקטיביות כאחד (Kitch, 2018; Locatelli, 2021). אולם בפועל אין ערובה לנגישות לטווח ארוך או לשימורו של ארכיון מקוון זה, משום שרשתות חברתיות הפועלות לכאורה כארכיונים ציבוריים מונעות בראש ובראשונה משיקולים מסחריים. כך, במקרים רבים מגבילות רשתות חברתיות את הגישה לרשומות עבר וקובעות תנאים שונים לאחזור נתונים היסטוריים (Ben-David, 2020).

בהתבסס על פוקו, מגדירה יארה לסה שיח כ"מערכות חשיבה המורכבות מרעיונות, עמדות, דרכי פעולה, אמונות ופרקטיקות, הבונות באופן שיטתי את הסובייקטים והעולמות שעליהם הם מדברים" (Lessa, 2006, p. 285). השיח מכונן את החברה, כפי שהחברה מכוננת את השיח. מאמר זה בוחן כיצד השואה מהדהדת בשיח הרשת החברתית, משתקפת בו, מטעינה ומבנה אותו. טענת היסוד היא שבעידן הרומיננטיות של כלי התקשורת המסורתיים השואה נתפסה כמסגרת פרשנית ייחודית שאינה זמינה או מתאימה להענקת משמעות לאירועים רוטיניים, אלא בעיקר לאירועים טראומטיים והרי גורל (Meyers, Zandberg & Neiger, 2014). לעומת זאת בעשורים האחרונים חלה שחיקה במעמד השואה כתבנית פרשנית נבדלת, והשימוש במסגור "שואתי" הפך יותר יומיומי ובנלי (Zandberg, 2015).

השימוש בשואה כתבנית פרשנית זמינה ומיידית התעצם בעידן הרשתות החברתיות, שבו השוואות וקישורים לשואה מיוצרים על ידי המשתמשים באופן נרחב (Henig & Ebbrecht-Hartmann, 2022; Manca, 2021). כפי שהוזכר, לעיתים קרובות שימושים אלה נעשים בהקשרים רחוקים מאוד מטראומת השואה. פרקטיקה זו מתעצבת בתווך שבין המזמינויות הטכנולוגיות (Technological Affordances) של הרשתות ובין פרקטיקות משתמשים (Walden, 2022; Tirosh & Mikel-Ariel, 2023) עד כדי טריוויאליזציה ושימוש נצלני בזיכרון השואה (Neiger, Meyers & Ben-David, 2023). לטענתנו, ההתלכדות בין התהליכים הללו הגיעה לשיאה בשנת 2023 הסוערת, שבמהלכה התעצמה המחאה כנגד המהפכה המשפטית ולקראת סיומה התחולל הטבח בדרום הארץ ופרצה המלחמה. לפיכך אנו שואלים אם ובאילו אופנים נעשה שימוש באירועי השואה ובהנצחת זיכרון השואה בשיח הרשתות על המהפכה המשפטית והמלחמה שהחלה באוקטובר 2023.

מערך המחקר

המחקר בחן אם ובאיזה אופן נעשה שימוש בזיכרון השואה בשיח שהתנהל ברשת החברתית X במאה הימים הראשונים של המחאה נגד המהפכה המשפטית ובמאה הימים הראשונים למלחמה; מהן נקודות הדמיון והשוני בין השימושים והמאפיינים של שיח השואה בשתי התקופות וכיצד אפשר להסביר אותן. נדגיש כי אין הכוונה להשוואה בין פוסטים הקושרים מפורשות בין המחאה והשואה ובין פוסטים הקושרים בין המלחמה והשואה, אלא לניתוח התמונה הרחבה של כלל הפוסטים הנוגעים לשואה בשתי התקופות, גם אם אינם נוגעים ישירות במחאה מכאן או במלחמה מכאן. מעבר לכך שלא תמיד אפשר לקבוע באופן אמפירי עד כמה קשור הפוסט לתקופה שבה הוא התפרסם, יש לזכור כי אחד המאפיינים של עידן הרשתות החברתיות הוא קריסת ההקשר (collapse context) של השיח. דוברים שונים מרקעים מגוונים, בשמות אמיתיים או בפסבדונים, באים במגע מקוון זה עם זה ומעלים לדיון נושאים ללא היררכיה ברורה (Marwick & Boyd, 2011; Davis and Jurgenson, 2014). ההתבוננות הרחבה שהמאמר מציע מסייעת לחקור לעומק את שיח השואה ולהעמיק בבחינת דפוסים שחלקם זוהו בעבר אך לא נבדקו בשיטתיות. במילים אחרות, לנוכח קריסת ההקשר בשיח הרשתות אנו מאתרים ובוחנים את ההקשרים שבהם "מדברים על השואה גם כשלא מדברים על השואה". עוד חשוב להבהיר כי ההשוואה בין התקופות אינה טוענת שהן זהות מבחינת המאפיינים שלהן או ברמת האנלוגיה האפשרית לתקופת השואה, שהרי למרבה הצער טבח יהודים הוא שהפך את האנלוגיה לגרמניה הנאצית לזמינה בעת המלחמה בעוד שבתקופת המחאה היו מאפיינים אחרים (מאבק במה שנתפס כחוקים דיקטטוריים) שהפכו את האנלוגיה ההיסטורית לזמינה.

בחרנו לנתח את שיח השואה ברשת החברתית X, כיוון שזו הפלטפורמה המשמעותית ביותר לשיח פוליטי וציבורי בארץ ובעולם (Kedem & Neiger, 2024). שיטת המחקר

שילבה בין מתודות חישוביות ואיכותניות לצורכי כריית מידע מרשת X וניתוחו. הרציונל שבבסיס שילוב שיטות המחקר הזה שואב מגישות מחקר דיגיטליות המתמקדות במאפיינים הייחודיים של המדיום ובהתחקות אחר הדינמיקות השיחיות המתעצבות על ידי פרקטיקות שימוש של הגולשים, המזמינויות הטכנולוגיות וההגיגות האלגוריתמיות של רשתות חברתיות (Bucher & Helmond, 2018; Marres and Moats, 2015). השלב הראשון של המחקר כלל כריית מידע "מלמעלה-למטה" באמצעות עיצוב רשימה של שאילתות חיפוש (query design), המאפשרות תיחום שיטתי רחב ומדויק של שיח בפלטפורמות מקוונות (Rogers, 2017). מטרת תהליך זה הייתה לזהות היכן, מתי ואילו חשבונות מהדהדים מושגים הנוגעים לשואה בשיח הרשתות הכללי. רשימת חיפוש זו שימשה לכריית מידע מרשת X בתהליך שיפורט להלן. בשלב השני ערכנו ניתוחים חישוביים ואיכותניים של מסד נתוני תוצאות החיפוש במטרה לזהות את הדינמיקות השיחיות הצומחות "מלמטה-למעלה". בעוד תהליך התיחום "מלמעלה-למטה" אינו ספציפי לפלטפורמה ואפשר להשתמש בו כדי לחקור שיח שואה בפלטפורמות נוספות (ואף להשוות ביניהן), הניתוח "מלמטה-למעלה" הוא תלוי-פלטפורמה ומתייחס למאפיינים הייחודיים של כל פלטפורמה נחקרת (Burgess & Matamoros-Fernández, 2016).

בחירת מקורות ותהליך בניית המילון

תהליך הזיהוי, תיחום השיח ועיצוב שאילתות החיפוש החל בבחירת שלושה מקורות מקוונים בעברית, שכל אחד מהם מייצג סוגת זיכרון מובחנת.

1. מוסד הנצחה מרכזי: אתר האינטרנט של יד ושם, המייצג שיח מקוון של זיכרון מוסדי שבו הסיפור ההיסטורי של האירוע הטראומטי מסופר בקפידה, מתוך מודעות לתפקידו של המוסד בעיצוב הזיכרון המדינתי של השואה.
2. אתר חדשות מרכזי: ידיעות שפורסמו תחת התגית "שואה" ב-Ynet, אתר החדשות המוביל בישראל. הטקסטים המופיעים באתר זה משקפים היגיון עריכתי-עיתונאי מקצועי. כלומר, בעוד אתרי מוסדות זיכרון, דוגמת אתר יד ושם מתמקדים בעבר, הפריטים המופיעים באתרי חדשות מעגנים את העבר בשיח ההווה ובכך משקפים היבטים שונים של שיח זיכרון הנצחתי ולא-הנצחתי.
3. מקור מידע ציבורי ודיגיטלי במקורו (born-digital): ערך הוויקיפדיה "השואה" בעברית, המשקף מידע מבוסס-קהילה שנוצר בפלטפורמה דיגיטלית.

לאחר בחירת שלושת המקורות לטקסטים העוסקים בזיכרון והנצחה, השתמשנו בכלי כריית טקסט אוטומטיים כדי לבנות מילון של מונחי חיפוש הקשורים בשואה. תוקף התהליך שיוצג נובע מזיהויים של שלושת המקורות הללו כבעלי סמכות בדיון על השואה והנצחתה. ראשית, סיכמנו את הטקסטים שנכרו משלושת האתרים באמצעות חישוב שכיחויות של רצפים בני שני-רכיבים (Bigrams), תהליך שנמצא יעיל בזיקוק נושאים מרכזיים ומילות מפתח בטקסטים (Oberbichler & Pfanzelter, 2021). בהמשך בחן צוות

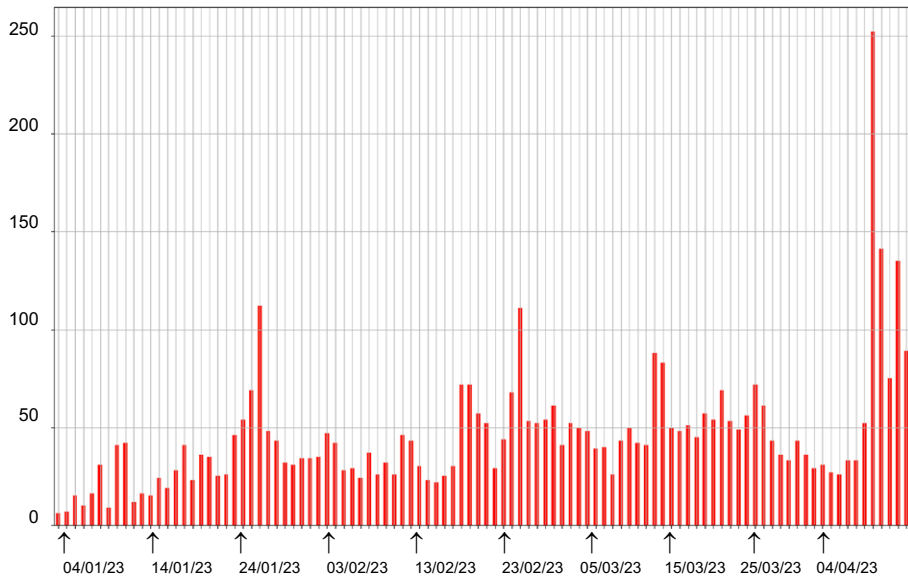
של חמישה חוקרים וחוקרות עשרים אחוז מצמדי המילים השכיחים ביותר בכל אחד משלושת המקורות והחליט אם אפשר להשתמש בהם כמילת מפתח רלוונטית לשיח שואה. נכללו במילון צמדי מילים שלפחות שלושה מקודדים הסכימו שהם קשורים בשואה. לאחר מכן צמדי המילים שנבחרו עברו התאמה כך שניתן יהיה להריץ אותם כערך חיפוש ברשת. המעבר ממילת מפתח למחרוזת חיפוש כלל הוספה של שגיאות כתיב אפשריות ופירוק של המונח להטיותיו. בחלק מהמקרים שבהם השייכות של צמד המילים לזיכרון השואה לא הייתה חד-משמעית, הוספנו את המילה "שואה" למחרוזת החיפוש, כך שינופו אייטמים שאין להם נגיעה לנושא המחקר. לדוגמה, איסוף פריטים שבהם הופיעו צמדי המילים "מחנה עבודה" או "רצח עם" ללא עיגון בהקשר השואה, יכול היה להעלות תוצאות הקשורות בפעילות של תנועת נוער (מחנה עבודה) או טרגדיות של עמים אחרים (רצח העם הארמני). בסוף הליך הניפוי היו בידינו 76 מחרוזות חיפוש (ראו נספח).

תהליך כריית המידע מ-X

מאז שנרכשה בידי אילון מאסק בשנת 2023, שינתה X את הרשאות הגישה לכריית מידע באמצעות ממשק תכנות היישומים (Application Programming Interface) ששימש בשנים האחרונות כדרך המלך למחקר העושה שימוש בנתונים מ-Twitter. בהיעדר גישה ל-API, השתמשנו בכלי כריית מידע מבוססי דפדפן, שאפשרו חיפוש אוטומטי של פוסטים ב-X לפי מחרוזות ותאריכים, והחזירו מסד נתונים עם מטא-דאטה בדומה לתוצרי API. להשוואה בין שיח השואה ב-X בתקופת המחאה והמלחמה, הרצנו את מחרוזות החיפוש בשדה הפלטפורמה בעברית במאה הימים הראשונים של כל תקופה. איסוף פריטים במשך מאה ימים מאפשר משך זמן מספיק לזיהוי ובחינה של מגמות מרכזיות. מעבר לכך תחימת טווח החיפוש לתקופה "עגולה" של מאה ימים מזמינה אפשרות לבחינה של סיכומים בעלי משמעות. תקופת המחאה (4.1.2023-14.4.2023) שבחנו מתחילה לאחר השבעת ממשלת נתניהו השישית והצגת "התוכנית לרפורמה במערכת המשפט" בפי השר יריב לוין, ומסתיימת בהחזרת יואב גלנט לתפקיד שר הביטחון. תקופה זו אינה כוללת את יום הזיכרון לשואה, ובכך נמנעת הטיה הכוללת תוצאות רבות ובהן זיכרון הנצחתי. בתקופה זו נאספו 4,673 פוסטים ותגובות הכוללים מונחי שואה. תקופת המלחמה (7.10.2023-14.1.2024) מתחילה בטבח השבעה באוקטובר ומסתיימת בהתדרדרות בצפון, ובה נכללים 4,348 פוסטים ותגובות. שני הקורפוסים נותחו כמותנית ואיכותנית כדי לאתר מתי (סביב אילו ימים ואירועים) עולה שיח השואה, מי מוביל אותו וכיצד הוא בא לידי ביטוי בחשבונות X מסוגים שונים.

טמפורליות וכיוונויות בשיח השואה במחאה ובמלחמה: הרעש הלבן ונקודות שיא
 תרשים 1 מציג את ההתפלגות היומית של הפוסטים עם מונחי שואה במאה הימים הראשונים לשיח בעניין המהפכה המשפטית, ומציג נוכחות רציפה של שיח זה לאורך כל התקופה. יחד עם תרשים 2 מתקופת המלחמה, אפשר לראות שהעיסוק הלא-הנצחתי בשואה מופיע כ"רעש לבן", תדר קבוע ברקע השיח הישראלי היומיומי. לצד הנוכחות הקבועה הזאת אפשר לזהות נקודות שיא. ההתפשטות הנמשכת של השימוש בשיח השואה כמסגרת פרשנית זמינה הנתמכת על ידי מאפייני השימוש הייחודיים של הרשתות החברתיות הכינה את הקרקע ל"סופת הזיכרון המושלמת" (perfect mnemonic storm): אזכור מוגבר של זיכרון העבר הטראומטי שבא לידי ביטוי בשימוש בזיכרון זה כתבנית פרשנית מובילה ובהופעות תכופות של מושגים הקשורים בטראומה בשיח הציבורי. ננסה להבין מתי מתפתח שיח כזה ובאילו אופנים הוא קושר את השואה למחאה ולמלחמה.

תרשים 1: מספר הפוסטים והתגובות לפוסטים הכוללים מושגי שואה במאה הימים הראשונים למחאה (4.1.2023–14.4.2023)

אחת מנקודות השיא הראשונות של שיח השואה בתקופת המחאה נרשמה ב־27 בינואר 2023, יום השואה הבינ־לאומי, שבו היא הופיעה בעיקר בהקשר להנצחה. עם זאת רוב נקודות השיא האחרות בקורפוס המילים של תקופת המחאה נקשרו לאירועים פוליטיים. נוכחות השיא של? הגבוהה ביותר בכל תקופת המחקר, נרשמה ב־10 באפריל 2023, בעקבות כתבה בהארץ על הסכם ביקורים בפולין שבו, לפי הכתבה, אתרים מסוימים המומלצים לביקור מתעלמים ממעורבות פולנים ברצח יהודים. לקוראים הוצע קובץ

PDF של ההסכם, ובעקבות זאת התפתחו דיונים ברשת על תכניו. הכתבה עלתה גם כפוסט בידי עיתונאי הארץ, עופר אדרת. הפוסט זכה לכמעט חצי מיליון צפיות, ומעל 500 שיתופים (repost). בין התגובות הבולטות לכתבה היו הפוסט של שר החינוך, יואב קיש, שכותרתו הייתה "תגובת משרד החינוך לפייק של עיתון הארץ", שזכה לכ-233,000 צפיות; הפוסט של ראש האופוזיציה, ח"כ יאיר לפיד, שזכה לכ-315,000 צפיות ותגובתו של העיתונאי אראל סג"ל לפוסט של לפיד שזכתה לכ-229,000 צפיות. התגובות עסקו בעיקר בהחלטה עצמה ובמשמעויותיה הפרקטיות והמוסריות, אך רבות מהן התייחסו גם להקשר הרחב של תהליך קבלת ההחלטה והאווירה הציבורית בעת הפרסום. כלומר, אף שלכאורה אין קשר בין ההחלטה על המסעות לפולין למחאה נגד המהפכה המשפטית, חלק מהמגיבים ברשת התקשו להפריד בין השתיים.

כך תגובות רבות לתגובתו של קיש עסקו בלגיטימיות הממשלה, בפוסטים כמו "לומדים בסיוור גם על איך מחריבים דמוקרטיה?" או "בושה, בושה בושה", המהדהדות את הקריאות בהפגנות נגד הממשלה. רבים מהטקסטים שקשרו בין החלטת משרד החינוך למהפכה המשפטית הופיעו כתגובות לפוסט של אראל סג"ל, שהתייחס לפוסט של לפיד וכתב: "פשוט טיפש ושקרן שבפוסט מטהר את גרמניה מאחריות בלעדית לשואה. כן, חלק מהפולנים היו שונאי יהודים שניצלו את הכיבוש לרדיפת יהודים אבל הפולנים לא היו חלק ממפעל ההשמדה הגרמני". אף שהפוסט של סג"ל אינו קשור ישירות למהפכה המשפטית, חיברו מגיבים רבים את הביקורת להקשרים פוליטיים עכשוויים, כמו "אתה בצד של הדיקטטורה" ו"יש החלטה מבישה של נתניהו שלא תגן, עליה, סריס?". חלקם אף שילבו צילומי כרזות מהפגנות נגד נתניהו. כך קשרו רוב המגיבים הביקורתיים בין האירוע האקטואלי (ההסכמה לכלול אתרים של רוצחי יהודים בהצעות של משרד החינוך לתלמידים), האירועים ההיסטוריים (התנהגות הפולנים במהלך השואה) ושאלות הנוגעות לזיכרון קולקטיבי (כיצד ראוי לזכור ולהנציח), כשהם מעגנים את תגובותיהם בשיח של מחאה נגד שר החינוך והממשלה כולה.

בעוד שבשיח סביב המסעות לפולין יש ממד הנצחתי ברור, נקודת שיא נוספת ממחישה שימוש בזיכרון השואה בהקשרים רחוקים ממנה. ב-26 בפברואר נרצחו האחים הלל ויגל יניב בפגיעה בחווארה. בעקבות זאת פשטו פורעים יהודים על הכפר, הציתו מבנים ורכוש ופגעו בתושבים הפלסטינים. בתחקירים נטען כי כוחות צה"ל לא תמיד סייעו לפלסטינים ואף מנעו כניסת אמבולנסים וכבאיות. מספר מגיבים ב-X התייחסו לאירוע כ"ליל הברדלח של חווארה". אחד הפוסטים הראשונים שערך השואה זו פורסם על ידי חבר הכנסת אחמד טיבי, שכתב מעל לצילום של הכפר הבוער:

ליל ברדלח בחווארה

Kristallnacht in Huwara

قراوح في رولبلا ليل

הפוסט של טיבי זכה לכ-330,000 צפיות ולמאות תגובות, שרובן תקפו את טיבי בחריפות והתנגדו להשוואה בין ליל הברדלח לאירועים בחווארה. אחד ההדהורים מחדש לפוסט של טיבי היה הפוסט של הכתב לענייני משפט של ערוץ "כאן", אבישי גרינצייג, שכתב מעל הפוסט של חבר הכנסת: "כזכור ליל הברדלח התחיל לאחר שיהודי רצה שני גרמנים, כשהיהודים החלו לחלק סוכריות וממתקים לרגל הרצח וברכו את הרוצח ועזרו לו להימלט". הפוסט הזה, שזכה לכמעט 200,000 צפיות, עורר דיון ער על עצם השאלה אם אסור או מותר להשוות בין אירועי השואה לאירועים אחרים ובמיוחד, כאמור, להתפרעות בחווארה. פוסט אחר של משתמשת פופולרית בפלטפורמה, שזכה לכמעט 50,000 צפיות, הזכיר: "רגע היסטוריה על 'אסור להשוות': לפני פרוץ ליל הברדלח, יהודי בשם הרשל גרינשפן ירה בדיפלומט גרמני לאחר שמשפחתו גורשה באקציה. לאחר המקרה, גבלס הודיע בנאום מתוקשר שזה יהיה מאוד מפתיע אם העם הגרמני לא יתרגז על כך שדיפלומט גרמני נרצח בידי יהודי ושהעם הגרמני עשוי << [סוף פוסט ראשון] *לקחת את החוק לידיים* ולהתקיף מקומות שונים של יהודים. הוא הוסיף שאלימות כזאת לא צריכה להגיע באופן יזום מהמפלגה הנאצית, אבל הם גם לא יגנו אם תקרה אלימות שכזאת. הוא מינף את ההתנקשות להתקפת אלימות 'ספונטנית' שנקראת 'ליל הברדלח'. רואים קווי דימיון או עדיין מתקשים?"

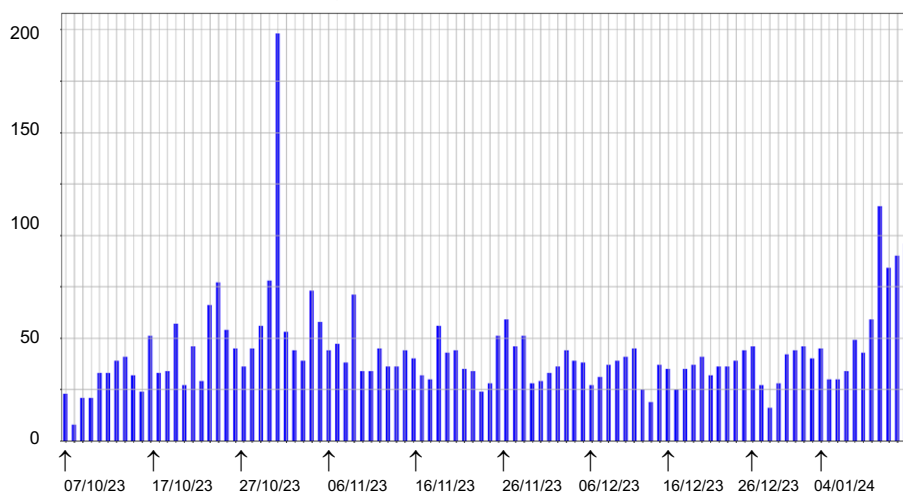
לצד הביטוי "ליל הברדלח של חווארה" הופיעו ביטויים כמו "שואת חווארה" ו"גם אני מכיר בשואת ערביי חווארה", אשר יצרו קישורים פוליטיים רבי עוצמה בין זיכרון השואה לאירועים עכשוויים, ללא התייחסות ישירה למדיניות הממשלה. עם זאת, רבות מהתגובות קשרו את אירועי חווארה למחאה. כך הביטוי "פוגרום חווארה" הפך למסגור מוביל ולכלי בולט לקישור בין פרעות ביהודים לבין המחאה.

אחת התגובות הבולטות ב-X לאירועי חווארה היה הפוסט של חבר הכנסת של יש עתיד, רם בן-ברק, שכתב: "חווארה בוערת מפעולות תג מחיר והצתות של מתנחלים – זאת לא משילות זאת אנרכיה! ממשלת ימין מלא מלא – מלא מלא כישלון". ההתייחסות ל"מהפכה המשפטית" הייתה מרומזת אך ברורה בשיח של אותם ימים, עם אזכורים למשילות ולביטוי "ממשלת ימין מלא מלא" כתיאור וכתירוץ לפעולות הממשלה. לפוסט צורפו צילומים דרמטיים של בתי חווארה בוערים ומגיבים רבים קשרו בין האירועים למהפכה המשפטית. מתנגדים כתבו: "פוגרום חווארה הוא תמצית המהפכה המשפטית", וההשטאג #חווארה והקריאה "איפה הייתם בחווארה?" הופיעו ב-X כמו גם בהפגנות נגד הממשלה. מן העבר השני תקפו מתנגדי המחאה את בן-ברק וקשרו ישירות בין אנשי המחאה נגד המהפכה ובין הפרעות בחווארה: "מי שמצית אש בנתיבי תחבורה אחראי להתפשטותה למקומות אחרים", ו"לא, רם. התבלבלת. זה גיצים מהמדורה אמש באילון שמהרוח שעושה בנגביר הגיעו עד חווארה", "זה כמו המדורה באילון. איפה הבעיה?". מה שמאפיין כמה משיאי שיח השואה בתקופת המחאה הוא ששיאים אלה

אינם קשורים באופן ישיר למחאה, אלא שזו עולה בעקיפין ומתחברת אליהם באירועים אקטואליים אחרים (כמו המסעות לפולין והאלימות בחווארה).

בדומה לממצאים בתקופת המחאה, גם במהלך מאה הימים הראשונים למלחמה (תרשים 2) ניכרת הנוכחות הרצופה של שימוש במונחי השואה, המלווה את השיח הציבורי בישראל. אחד משיאי השימוש במונחים הקשורים לשואה התרחש בשבוע האחרון של התקופה שנבחנה (8.1.2024-14.1.2024), בעת שפאנל של בית הדין הבין-לאומי בהאג (ICJ) ובו בכיר שופטי ישראל, אהרון ברק, דן בטענות כנגד ישראל.

תרשים 2: מספר הפוסטים והתגובות לפוסטים הכוללים מושגי שואה במאה הימים הראשונים למלחמה (7.10.2023-14.1.2024)

פוסטים רבים הזכירו את העובדה שהשופט ברק הוא ניצול שואה. חזרתו לדיון הציבורי הקהתה את המחלוקת על תמיכתו במאבק ברפורמה. כך כתב אחד המשתמשים: "יש לי ביקורת רבה על המינוי של אהרן ברק לנציג ישראל בהאג. ועדיין לראות ילד ניצול שואה, שנמלט מגטו קובנה, מייצג את מדינת ישראל, מעורר בי התרגשות וצמרמורת". אחרים קשרו בין דיוני בית הדין הבין-לאומי לתקופת השואה: "המשפט בהאג זה כמו שהיטלר יאשים את אנה פרנק ברצח". מוקד נוסף בשיח נגע להתנצחות בין שר החוץ ישראל כ"ץ לנשיא טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן, שטען כי ישראל מבצעת רצח עם בעזה. כ"ץ הגיב: "לא שכחנו את שואת הארמנים ומעשי הטבח בכורדים. אתם משמידי העם. אנחנו מגינים על עצמנו מהחברים הברברים שלך". בלהט המלחמה נקט שר בכיר עמדה ברורה לגבי אחריות טורקיה לשואת הארמנים. שיא נוכחות שיח השואה בתקופת מדגם המלחמה נרשם בסוף אוקטובר 2023, במיוחד סביב שלושת המושגים הבולטים ב-X: "יד ושם", "גרמניה הנאצית" ו"טלאי צהוב". ב-30 באוקטובר 2023 נאם שגריר

ישראל באו"ם, גלעד ארדן, בדיון חירום במועצת הביטחון. במהלך נאומו ענד ארדן טלאי צהוב ואמר: "אם המועצה הייתה מתכנסת ביוני 1944 היא הייתה עוסקת בכמות הדלק שיש לנאצים ובמספר ההרוגים הגבוה שיש לגרמניה מול בריטניה" (פוסט של I2N, 30.10.2023). יושב ראש יד ושם, דני דיין, הגיב לנאום ארדן בפוסט ביקורתי (31.10.2023): "הצטערנו לראות את חברי משלחת ישראל לאו"ם עונדים טלאי צהוב. מעשה זה מבזה הן את קורבנות השואה והן את מדינת ישראל. הטלאי הצהוב מסמל חוסר אונים [...] כיום יש לנו מדינה עצמאית וצבא חזק [...] על הדש נשים היום דגל כחול-לבן, לא טלאי צהוב". הפוסט זכה ליותר מ-900 שיתופים ולכאלף תגובות, שחלקן תמכו בעמדת דיין וחלקן טענו שאירועי השבעה באוקטובר חמורים יותר מאירועי השואה, בשל היותה של ישראל מדינה ריבונית שאמורה להגן על אזרחיה.

הפוסט של דיין הוא רק דוגמה לחיבור בין שיח השואה לעיסוק במלחמה הממחיש את השימושים הפוליטיים בשואה כ-X בשיח על אירועים אקטואליים. בהשוואה לשיח על המסעות לפולין בתקופת המחאה, אפשר לזהות דמיון בכך ששיח זה, המשלב אירועים אקטואליים עם השואה, מובל על ידי דמויות פוליטיות חזקות, בדומה לעידן טרום הרשתות. תיאוריית הנורמליזציה מסבירה תופעה זו בטענה כי המרחב המקוון משמר את יחסי הכוח של הפוליטיקה המסורתית (Bene, 2023; Gibson & McAllister, 2015). רוב הפוסטים שיש בהם אזכור של השואה מגיעים מחשבונות של משתמשים מן השורה, בדינמיקת bottom-up. אולם הפוסטים הזוכים לתגובות הרבות ביותר וקובעים את טון הדיון הציבורי והכיוון שלו ברשת החברתית עדיין משמרים דינמיקת top-down מובהקת, משום שהם נכתבו בידי או מטעם ראשי מפלגות, פוליטיקאים בולטים ועיתונאים מכלי התקשורת המרכזיים.

אנה פרנק בין המספרה בכיכר המדינה ובין הממ"ד: מונחים ייחודיים ופרגמטיקה של שיח השואה

לצד כחינת ממצאים הנוגעים לטמפורליות (מתי אנו מזהים "סופת זיכרון" ומה גורם לה), ולכיוונית השיח (האם השיח מובל מלמעלה למטה או להפך?), אמצעי נוסף לניתוח נוכחות זיכרון השואה בשיח המחאה והמלחמה הוא בבחינת מונחי השואה הבולטים והשימוש בהם. הדמות הבולטת ביותר הקשורה לזיכרון השואה בשיח המחאה היא אנה פרנק, שהוזכרה ביותר מ-120 פוסטים והייתה למונח השני בתדירות ההופעה אחרי "ששת המיליונים". האירוע הבולט שבו אוזכרה פרנק היה בעת שאשת ראש הממשלה, שרה נתניהו, הסתפרה במספרה בכיכר המדינה ומפגינים מחוץ למספרה קראו קריאות נגדה ונגד ראש הממשלה. האירוע, שתואר כמצור, עורר השוואות לאנה פרנק. אחד המגיבים צירף תמונות של נתניהו ופרנק וכתב: "כאן בתמונה אנה לפני תספורת וכאן עם יומנה משחזרת את הטרומה". מגיבה אחרת כתבה: "שרה נתניהו במספרה < אנה

פרנק בעליית הגג", ושלישית סיכמה: "מיומנה של אנה פרנק: אם הם היו פורצים את דלת הזכוכית הם היו רוצחים אותי".

דוגמה אחרת לשימוש בדמותה של אנה פרנק בהקשר זה הוא הפוסט של אשת התקשורת עינב גלילי, שזכה לעשרות אלפי צפיות. גלילי שיתפה את הפוסט של ח"כ מירב כהן מיש עתיד: "אלמוג כהן קורא לאהרן ברק ניצול השואה פריווילג", והוסיפה: "חכו שאלמוג כהן יכנס בפריוויילגים אלי ויזל, פרימו לוי ואנה פרנק". עשרות מגיבים הדהדו והקצינו את המסר, כולל הערות כמו: "אנה פרנק קיבלה עליית גג, פנטהאוז. ועוד יש לה תלונות". תגובה אחרת לפוסט של ינון מגל, ששיתף עדות של אשת אקדמיה המזדהה עם הממשלה ומשווה עצמה לאנוסי ספרד, הציעה: "צ'פר את אנה פרנק בהפגנת המונים עם ההוא והשלט שמאלנים בוגדים". בתגובה לנאום של השר דודי אמסלם נגד המפגינים "שעונדים שעוני רולקס מנצנצים ונוסעים במרצדס", כתב מגיב בציניות: "אולי אם השעון רולקס של אנה פרנק לא היה מנצנץ מעליית הגג הנאצים לא היו מוצאים אותה".

לצד השימוש הפוליטי בדמותה של אנה פרנק, מופיעים גם אזכורים רבים שלה ללא ממד פוליטי. לדוגמה כתבה משתמשת: "אני בחתונה עם גופייה לבנה (באישור מראש של הכלה) ומקבלת מבטים כאילו הסגרתי את אנה פרנק לנאצים". גולשת אחרת כתבה: "אני בשירותים/המנקה אנה פרנק/הנאצים [...] טוק טוק טוק". שני המקרים מנכסים את האימה שבקורות פרנק לאפקט הומוריסטי של הגזמה. דוגמאות נוספות הן של גולש שהתייחס ל"חלל סודי" במכונת כביסה כ"מחבוא של אנה פרנק" ומגיב שכתב על משתמשת שהתלוננה על תנאי מגורים: "אנה פרנק: חיה במשך שנתיים מאחורי ארון ולא מתלוננת". שמה של אנה פרנק הופיע גם בפוסטים מתקופת המלחמה, כמו בהקשר לחטופה אופליה רויטמן שסיפרה כי כתבה יומן בשבי בהשראת פרנק: "אנה פרנק יכלה לכתוב – למה לא אופליה רויטמן". לעומת תקופת המחאה, שבה היה נפוץ שימוש אירוני בדמותה, בתקופת המלחמה כמעט ואין מסגור אירוני לשם "אנה פרנק". הבחנה זו מדגישה את השוני בשימושים מתקופת המחאה, שבה "אנה פרנק" שימשה ללעג ותחכום, ועד לתקופת המלחמה, שבה השם קשור לחטופות, לאירועי טרור או לפוסטים של ישראלים המספרים שהם מתלבטים במלוא הרצינות בשאלה מהו המקום הטוב ביותר להסתתר בו במקרה שמחבלים יפרצו לביתם.

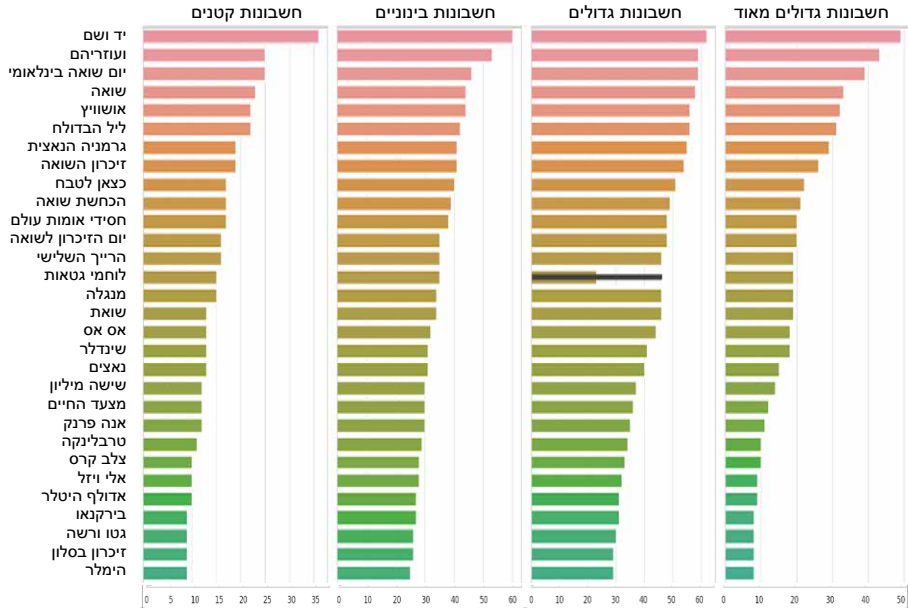
מבין הפושעים הנאצים ששמן הופיע כמונח חיפוש בלטו בשיח שנחקר שמותיהם של הימלר ומנגלה. הראשון הופיע לעיתים בשיח המחאה בתפקיד המוציא לפועל של התוכנית להשמדת היהודים שאליו מושווים שרי הממשלה, המוציאים את המהפכה המשטרית אל הפועל. מנגלה הופיע בעיקר בשיח המלחמה, בהשוואה בין מוראות השואה להתעללויות בקורבנות הטבח, או בהשוואה לסלקציה (בהקשר לפרסומים על הפרדה שערכו בחמאס בין בעלי דרכון שאינו ישראלי לאלה שיש להם רק דרכון ישראלי). אם נרחיב את הניתוח נוכל להתבונן במבט השוואתי בין מונחי השואה הרווחים בשיח המחאה

לעומת זה של המלחמה. להלן המונחים השכיחים ביותר בקורפוס המחאה שלכולם בין 90-127 אזכורים בציוצים בקורפוס זה. המונחים מוצגים בסדר יורד, מהפופולרי ביותר ועד הפחות נפוץ (מודגשים המונחים שלא הופיעו בקורפוס המלחמה): שישה מיליון, אנה פרנק, הכחשת שואה, אס אס, גרמניה הנאצית, חסיד אומות (העולם), גזענות (בהקשר שואה), ועוזריהם, כצאן לטבח, גסטפו, יד ושם, זיכרון/זכר השואה, שילומים, אוסקר שינדלר, נאצי, ליל הברדלח, אושוויץ, יום השואה הבינלאומי, צלב קרס, חוקי נירנברג, טלאי צהוב, הימלר, הרייך השלישי, מחנה ריכוז, הגזע הארי, יוסף מנגלה, יום הזיכרון לשואה, אדולף היטלר, גטו ורשה, טרבלינקה. להן המונחים השכיחים ביותר בקורפוס המחאה שלכולם בין 90-128 אזכורים בציוצים בקורפוס זה. גם כאן המונחים מוצגים בסדר יורד מהפופולרי ועד הפחות נפוץ (בהדגשה אלה שלא הופיעו בקורפוס המחאה): יד ושם, גרמניה הנאצית, טלאי צהוב, צלב קרס, אס אס, ועוזריהם, תאי גזים, אוסקר שינדלר, כצאן לטבח, אנה פרנק, נאצי (נאצים), אושוויץ, הכחשת שואה, חסיד אומות (העולם), הרייך השלישי, יודנראט, מנגלה, ליל הברדלח, גטו ורשה, שישה מיליון, השמדה/השמדת (בהקשר שואה), מחנה ריכוז, אדולף היטלר, הימלר, מחנה השמדה, קורבנות שואה.

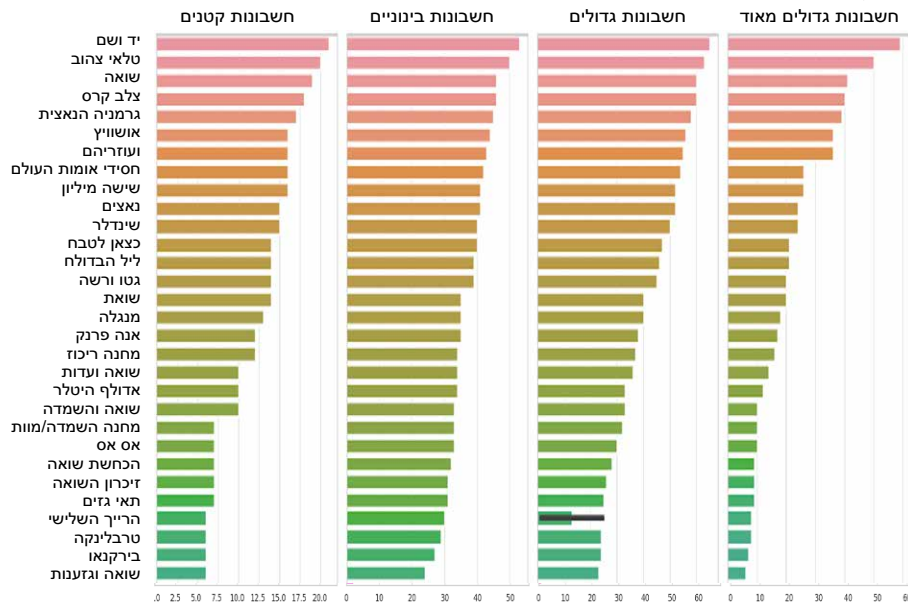
מעבר לדמיון הרב בין הרשימות, המדגיש שוב כמה מצומצמים גבולות השיח, אפשר לראות בבירור איך האקטואליה משפיעה על סדר ההופעה של המונחים השונים ועל בחירת מושגים ייחודית. כך, לדוגמה, המושגים "גרמניה הנאצית" ו"חוקי נירנברג" (חוקי הגזע הנאצים) עולים בהשוואה לכך שממשלה שעלתה בצורה דמוקרטית מעבירה חוקים שאינם יכולים להתקבל בדמוקרטיה. לעומת זאת, בתקופת המלחמה, מושגים כמו "מחנה השמדה" ו"כצאן לטבח" עולים, באופן שאינו מפליא, בהקשר למתקפת השבעה באוקטובר.

תרשימים 3 ו-4 מציגים את שכיחות ההופעות של 30 מושגי השואה הנפוצים ביותר לפי תכיפות השימוש בהם. מבט על בתרשים חושף תופעה מעניינת: אמנם יש הבדלים מסוימים בין סוגי החשבונות השונים, אך עדיין המגמות הכלליות דומות מאוד לכל סוגי החשבונות. כלומר, כמעט כל השיח העברי ב-X – בלי קשר למאפייני החשבון – התמקד באותם מונחי השואה, באותו סדר חשיבות ובאותה עוצמה. יותר מכך, גם דפוס השימוש במונחים לאורך הזמן דומה בכל סוגי החשבונות: מושגים הופכים פופולריים יותר או פחות, מושגים אחרים נוספים לרשימה או יוצאים ממנה, ולכל אורך הדרך רוב סוגי החשבונות מגיבים כמעט באותו האופן ועושים שימוש באותם מושגים. יתר על כן, בהתאם לתיאוריית הנורמליזציה ובהמשך לממצאים הקודמים שהוצגו כאן, לפיהם המרחב המקוון משמר את יחסי הכוח של הפוליטיקה המסורתית (Gibson & McAllister, 2015), תרשים 3 מדגיש את העובדה כי שיח השואה ברשת X בעברית מובל מלמעלה-למטה באופן מובהק.

תרשים 3: שכיחות 30 מונחי השואה הבולטים בחלוקה לפי גודל החשבונות בתקופת המחאה

תרשים 4: שכיחות 30 מונחי השואה הבולטים בחלוקה לפי גודל החשבונות בתקופת המלחמה

נוכל להבין את השימושים הנפוצים ב-X בעברית בשיח השואה גם בפירוק צירופים ככולים ויצירת צירופי מילים חדשים. דוגמה לכך היא המושג "ועזריהם", השני בפופולריות בתקופת המחאה והשביעי בתקופת המלחמה. ציינו בתחילת המאמר כי במאמר קודם (Neiger, Meyers & Ben-David, 2023), שבחן את שיח השואה בטוויטר בשנים 2020-2019, הצגנו את ספקטרום הייצוגים של המושג "ועזריהם". המושג, שמקורו בצירוף "הנאצים ועזריהם" מהחוק ומלשון התפילה ביום הזיכרון לשואה, משמש כיום בעיקר לצרכים פוליטיים, כמו "נתניהו ועזריהם" או "בג"ץ ועזריהם", ולעיתים לשימושים משחקיים, כגון "אנשים החונים בדאבל פארקינג ועזריהם".

במדגם מאה הימים הראשונים למלחמה אפשר למצוא מעט מאוד דוגמאות לשימושים משחקיים המתרחקים מההקשר פוליטי. בין הדוגמאות אפשר להזכיר פוסט המדבר על "אנשים שחוסמים משאבות בלי לתדלק ועזריהם", "החוק לעשיית דין בהגברה מוגזמת באולמות כדורסל קטנים ועזריהם" או "מאחל רק רע לפיד [feed] חורף ועזריהם". במקרים אלה המפרסמים ברשת "מצמידים" באופן מתוחכם או מתחכם את הרוע המיוחס לנאצים לאחרים, המפרים לטעמם כללי התנהגות חברתיים מוסכמים. אחרים משתמשים במושג "ועזריהם" במקום הביטוי "וכיוצא באלה", כמו בדוגמה "עם ההתקדמויות המרשימות ב-chatGPT ועזריהם אנחנו בהחלט בשלים לפיצ'ר". עם זאת, בשונה ממה שמצאנו בתקופה שקדמה ל-7 באוקטובר 2023 השימושים המשחקיים במושג "ועזריהם" היו נדירים מאוד. כך, למעלה מתשעים אחוז מהשימושים במושג זה היו לצרכים פוליטיים. יתר על כן, בנסיבות החדשות והקיצוניות העוצמה שבה נטען השיח הפוליטי באמצעות המושג "ועזריהם" הייתה מוחשית יותר, היפרבולית ואלימה. נדמה שאין להתפלא על כך ששיח זה משווה בין חמאס לנאצים.

לדוגמה, בפוסט הבא שקשר בין חוויה אישית קשה לאמירה פוליטית, נכתב: "אתמול חלמתי שאונסים אותי. התעוררתי בקוצר נשימה ובפחד משתק ומבעית, ולאט לאט נזכרתי שאני מוגנת ובבית וחיבקתי אותו הכי חזק שבעולם. המחשבה על האחיות שלי שבשבי מצמיתה. הידיעה שהן חיות את הסיוט הזה שהדעת לא מסוגלת לסבול לא נותנת לי מנוח. ארורים תהיו חמאס ועזריהם. מגדול ועד קטן". פוסט אחר גזר מההשוואה מסקנות אופרטיביות: "יש לנו פליטים במדינה, לא מעט. ובסיום המלחמה נרצה שהם יוכלו לשוב בבטחה לבתים ולגדל שם ילדים בלי פחד. אם עוצרים עכשיו, אנחנו עוד לא שם, ויש סיכון גדול שאנשים יצביעו ברגליים והנגב המערבי יהפוך שומם. החזרת החטופים היא לא חזות הכל ואי אפשר להסתפק בה, בלי כניעה של החמאס ועזריהם". גולשים אחרים שלקחו חלק בשיח הזה הצביעו באופן ישיר ולא מרומז על הקשר האבולוציוני כביכול בין המרצחים הנאצים למחבלי החמאס: "החבר שהזמין אותי להצטרף [לנובה], לשמחתי חזר בשלום. כלומר שלם פיזית. חברים שהיו איתו לצערי נרצחו על ידי גילגולם הנוכחי של הנאצים ועזריהם. אין לי מושג מה היה

עולה בגורלי אילו הייתי הולך לשם, ואני מעדיף לחשוב על זה כמה שפחות, אם כי המוח שלי פחות מסכים איתי".

במהלך המחאה, השימוש הנפוץ ביותר בביטוי היה "הביביסטים ועוזריהם", לצד ביטויים אחרים שהשוו בין תומכי המהפכה או מתנגדיה לפשעי הנאצים. לעומת זאת, בתקופת המלחמה התעצם הממד הקונוטטיבי והרגשי של השימוש במושג "ועוזריהם". השיח המוקצן הביא לכך ש"הנאצים ועוזריהם" הפך לביטוי נפוץ לתיאור חמאס ותומכיו, תוך טשטוש ההבחנה בין שם ואז לכאן ועכשיו. "די בסרטונים על הטבח ב-1400 הנרצחים !!! ההתעללות! האונס! עקירת האיברים והחטיפה של ילדים ונשים!! זה מספיק כדי להשמיד את החמאס! 50 יום עברו ואסור לשכוח את הנאצים ועוזריהם האזרחים! אוי לקבינט אם ייסוג מההבטחה". גם כאן הזיהוי חמאס-נאצים הוביל למסקנות אופרטיביות הנגזרות מההשוואה: "אם לא נסיים את מה שהתחלנו, אם הנאצים ועוזריהם לא יושמדו, אם ראשי הנאצים בחו"ל לא יחוסלו [...] אז אפשר להגיד שהקרבנו את כל מיליוני האזרחים בשביל עסקה עם השטן", או: "לא עוצרים עד שמחסלים את כל הנאצים ועוזריהם. כיבוש גירוש-ההתיישבות זו חובתנו". לצד ההשוואות בין חמאס לנאצים, השיח ב-X בזמן המלחמה המשיך להשתמש בביטוי "ועוזריהם" בהקשרים פוליטיים פנים-ישראליים. מצד אחד היו אמירות כמו "פנסיות תקציביות לכנופיות קפלן ועוזריהם" ו"איש פוליטי שמממן את המחאה מארח מפגש עם מובילי המחאה ועוזריהם". מצד שני נכתבו פוסטים כמו "הביביסטים ועוזריהם חושבים שלמי שמתנגד להם אסור להתארגן פוליטית..." ו"ממשלת השיקום חייבת לחוקק חוק לעשיית דין במשפחת נתניהו ועוזריהם". כך השימוש ב"ועוזריהם" ממוזג את זיכרון השואה עם הקיטוב הפוליטי הישראלי, תוך כדי הלחמת המחאה למלחמה.

בדומה לבחינת השימוש בביטוי הקטוע-במתכוון "ועוזריהם" (במקום בביטוי המלא "הנאצים ועוזריהם") מעניין לבחון את השימוש שעשו הגולשים בביטוי "שואת"; כלומר, חקירה של ביטויים שבחרו הגולשים להוסיף למילה "שואת". בתקופת המחאה הופיעו ביטויים רבים לאחר המילה "שואת". ההקשרים ההנצחתיים אינם מפתיעים: שואת אשכנז, שואת יהודי אירופה, שואת היהודים, שואת יהדות הונגריה/צפון אפריקה, שואת הילדים ותקומת מדינת ישראל ועוד. ניכר גם שימוש שעיגן את הביטוי בהקשרים פוליטיים, לרוב עכשוויים, שאין להם נגיעה ישירה לשואת היהודים: שואת הלהט"ב, שואת השחורים, שואת בעלי החיים, שואת המזרחים, שואת מפא"י, שואת ערביי חווארה, שואת האקלים, שואת אוקראינה ועוד. בתוך כך נודע מקום מרכזי לביטויים שעיגנו את המושג בהתייחס למגיפת הקורונה: שואת הקורונה, שואת הזריקות, שואת האין קשר והדרום לב, שואת הֶשְׁקָרונה ועוד. לבסוף נמצאו גם ביטויים שיש להם ממד אירוני-מתחכם ברור: שואת הזומבים, שואת המלפפונים, שואת השבלולים ועוד.

לעומת זאת בתקופת המלחמה הביטויים המופיעים בשיח הרשת לאחר המילה "שואת" נוגעים ברובם המוחלט בכאן ובעכשיו, ובכללם: שואת הדרום, שואת השבת השחורה,

שואת ה־7 באוקטובר, שואת העוטף, שואת בארי, שואת אונס לנשים ישראליות, שואת דאעש (בהתייחס לחמאס), שואת 2023, שואת יישובי כפר-סבא (כתוכנית טרור עתידית), שואת הקיבוצים ועוד. אלה הביטויים הרווחים בשיח, אף שיש גם מי שקושרים בין השואה למחנה פוליטי באופן מובהק: הטבח הוא "שואת קפלן" או לחלופין "שואת נתניהו". בשונה מתקופת המחאה, כמעט אין בשיח השואה במלחמה שימושיים אירוניים-מתחכמים בביטוי "שואת ה־", מה שמעיד על תפנית חדה בשיח: מה שהיה לגיטימי לפני שבעה באוקטובר כבר אינו לגיטימי בשיח המאוחר יותר (לפחות במאה הימים הראשונים שלאחר הטבח).

דיון ומסקנות: היוריסטיקה של הטרואומה, התדר הקבוע של השואה והחובה להשוות

הרשתות החברתיות מאפשרות תיעוד ומחקר של השיח הציבורי בזמן אמת בשאלות: מתי השיח מתפתח, באילו נושאים, מי מוביל את הדיון, מה אומרים השחקנים השונים, וכיצד הם עושים זאת. כך אנו יכולים להשיב על השאלה איך משתמשים בלשון ואילו פונקציות חברתיות היא ממלאת. בחלק מהמקרים זהו שיח רשמי הדומה לשיח העיתונות ולשונו מדויקת ותקינה, אך ברוב המקרים לשון הרשתות היא לשון דבורה, שיח שיכול היה להיאמר בקול במהלך שיחה בין אנשים, אלא שבמקרה הזה הוא טקסט כתוב המופץ באמצעים דיגיטליים. זו שפה דבורה שותקת (Silent Orality) כפי שכינה זאת אורן סופר (Soffer, 2010), השונה ממה שוולטר אונג (Ong, 1982) כינה "אורליות משנית" (Secondary Orality) של עידן הטלוויזיה, שבה השפה הדבורה הושמעה לרוב לאחר שנכתבה מראש וסוגננה. אולם מעבר לתיעוד בזמן אמת של השפה הדבורה-כתובה של הרשתות החברתיות, יש בניתוח המוצע במאמר זה גם תיעוד של המי ומה החברתי: בחינה של השאלות מיהם הקולות הבולטים בשיח ומהם הנושאים שנמצאים במוקד העניין של הקהל. כך נוכחנו שגם בעולם הרשתות הפוליפוני יש עדיין יתרון מובהק לשחקנים החזקים – פוליטיקאים, ידוענים, אישי ציבור ועיתונאים – המדברים אל הציבור "מלמעלה-למטה". אם נתייחס לשיח הרשתות כאוטנטי (למעט התערבות בוטים), נוכל לראות בו ראי חסר תקדים לבחינת המודע והתת-מודע הקולקטיבי. ראי זה מדגיש את עומק הטרואומה של השואה בציבוריות הישראלית ואת תפקידה כמסגרת התייחסות לאירועים ציבוריים ואישיים ולהתייחסות הדדית בין משתמשים.

מכאן מסקנה ראשונה על הממד הטמפורלי של שיח השואה ברשת X: המחקר חשף את נוכחותו הקבועה של שיח השואה בפוסטים ובתגובות גם מעבר להקשרים הנצחתיים. תדר זה נשמר כמעט זהה בשתי התקופות למרות השוני במשברים: במאה הימים הראשונים למחאה נאספו 4,673 פוסטים ותגובות עם מונחי השואה, ובמאה הימים הראשונים למלחמה נאספו 4,348 פוסטים ותגובות. שיח זה התקיים כל תקופת המחקר, הן בזמן המחאה הן בזמן המלחמה, לעתים בהקשר של שני המשברים ולעתים

בהקשרים אחרים. לכאורה אין זה מפתיע לראות נוכחות של זיכרון לא־הנצחתי, שכן חוקרים שונים כבר הציגו בעבר ראיות לנוכחות זו בשיח התקשורתי הישראלי באופן נקודתי. עם זאת, להבנתנו זו הפעם הראשונה שבה מוצגת ראייה אמפירית לנוכחות הרציפה והקבועה של השואה בשיח הציבורי בישראל. השואה היא "הרעש הלבן" של שיח היומיום הישראלי, בכל יום, בלי הבדל אם מדובר ביום שבו התרחשו אירועים משמעותיים או לא.

לצד רעש לבן זה, התדר הקבוע של שיח השואה ברשת, אפשר להבחין בהשפעת האירועים על בחירת המושגים, טון השיח ועוצמתו הרגשית. בתקופת המחאה השואה שימשה כתבנית פרשנית מועדפת ובמהלך המלחמה היא הפכה לתבנית מחייבת עד כדי כך שאי־שימוש בה נחשב לזילות זיכרון הטבח. בהקשר רחב יותר אנו מציעים כי מקרה "סופת הזיכרון המושלמת" של 2023 מלמד כיצד השואה משמשת כתבנית פרשנית מובילה בתרבות הישראלית, גם במקרים פחות דרמטיים.

כך, לדוגמה, בקורפוס המלחמה דיווחו חשבונות כלי התקשורת על השגריר ארדן והטלאי הצהוב, והרשת הגיבה בסערה. חשבונות של שחקנים חזקים, כולל כלי תקשורת ופוליטיקאים, השתתפו בתגובות או כיסו את הסערה. אפשר לראות זאת כמעין שעתוק או הדהוד של מודל ה־PMP (פוליטיקה־מדיה־פוליטיקה) של גדי וולפספלד (Wolfsfeld, 1997). הוא טוען כי בדרך כלל השפעת התקשורת מתונה, שכן סדר היום והמסגור מעוצבים בידי הפוליטיקאים. התקשורת מעצימה את העיסוק בנושאים שהפוליטיקה מעלה על סדר היום, ואז הכוח חוזר לשדה הפוליטי, שמעצב את השיח. בהשאלה למקרה שלנו, האקטואליה והשחקנים המוסדיים החזקים מעצבים את השיח הלא־הנצחתי של השואה ברשתות ואת השימוש שיעשה בה לצרכים פוליטיים. בצד זאת, שחקנים קטנים, משתמשים פרטיים, משלבים את שיח השואה בפוסטים משלהם או בתגובות לפוסטים שבהם השואה לא הוזכרה. בעשותם זאת הם בונים לקסיקון חדש של שימוש בשיח השואה, שאינו בהכרח תואם את זה של בעלי הכוח. במילים אחרות, אם נתבונן בכיווניות של השיח נראה כי בשיח השואה ברשת נוכל למצוא תנועה דומיננטית "מלמעלה־למטה", אך מבחינת מספר הפוסטים והתגובות הכוללים את מונחי השואה נראה שיש נוכחות משמעותית לשיח "מלמטה־למעלה" של משתמשי רשת מן־השורה (Ben-David, Meyers & Neiger, 2024).

מסקנה שנייה נוגעת למוגבלות שיח השואה. שיטת המחקר שלנו זיהתה כ־76 מושגים משלושה מקורות ייצוג שונים (ראו נספח 1), אך בפועל רק מחציתם מופיעים בשיח הציבורי בקביעות. דוגמה בולטת לכך היא השימוש הנרחב באנה פרנק כמייצגת בלעדית כמעט של קורבנות השואה; שמות אחרים אינם נזכרים. באופן דומה השם היחיד המוזכר בהקשר של חסידי אומות העולם הוא אוסקר שינדלר, כששניהם מוכרים מהמדיה המסורתית (יומנה של אנה פרנק, רשימת שינדלר). כך משעתק השיח ברשתות החברתיות את דגמי ההנצחה של התקשורת הוותיקה.

מעבר לכך, מה שאנו קוראים לו "שיח השואה" מתמצה באזכור מצומצם של מושגים ושמות: מעט שמות נרצחים, מעט שמות ניצולים (הבולט הוא אלי ויזל), שמות פושעים נאציים (כגון היטלר, הימלר, מנגלה), מספר קטן של מחנות ריכוז וגטאות (בעיקר אושוויץ וגטו ורשה), ומושגים הקשורים במשטר הנאצי והנצחה (יד ושם, יום השואה). המצאי המצומצם הזה הוא למעשה היוריסטיקה של הטראומה: מיליוני קורבנות וקהילות חרבות מתמצים בלקסיקון מוגבל של מונחים, הנמצאים בשימוש תדיר בהקשרים הנצחתיים ולא-הנצחתיים. נראה שרק כך יכול השיח האנושי ללכוד את האירוע, לתחום אותו ולהשאיר אותו בתודעה.

מסקנה משלימה מצביעה על כך שלצד ההסתמכות על מאגר סמנטי מצומצם ומובחן של מושגים המייצגים את זיכרון השואה, בהקשרים הנצחתיים ולא-הנצחתיים, מתקיימת הרחבה בלתי פוסקת של "יקום הדיון" אל עבר הקשרים עכשוויים. תנועת ההתרחבות הבלתי פוסקת עושה שימוש במאגר הלשוני המצומצם והמובנה כדי לדרון בנושאים פוליטיים בוערים, כדי לגנות התנהגויות חברתיות שנויות במחלוקת ואפילו כדי להדגים את שנינותם של הכותבים דוברי העברית ברשת X. כך המאגר הסמנטי, שמקורו במידה רבה בשיח ההנצחה הרשמי ובמדיה המסורתית, הוא כן השיגור של מונחים והתייחסויות אקטואליים ("ליל הברדלח של חווארה", "שואת קפלן", "אנשים שמחממים דג במיקרו של המשרד ועוזריהם") הרחוקים מאוד מן ההקשר המקורי שמתוכו צמחו.

מסקנה נוספת נוגעת לשינוי הטון בין תקופת המחאה לתקופת המלחמה. בפרק הממצאים ציינו כי מספר הפוסטים והתגובות על שיח השואה היה כמעט זהה בשתי התקופות, אך ניכרים שינויים מהותיים בסוג השימוש ובמאפייניו. נראה שתקופת המלחמה הביאה טון קשה ואלים יותר לשיח השואה, המושפע מההבדלים בין שני האירועים. אנחנו יכולים ללמוד על כך בעת שאנחנו בוחנים את השפה הייחודית של הישראליות כפי שהיא התפתחה סביב השימוש הספציפי והפרקטיקולרי במונחי השואה, הממד הוורנקולרי של הזיכרון (Ben-David, Meyers & Neiger, 2024; Hess, 2007). נראה שהשימושים המתחכמים במונחי השואה מתקופת המחאה ("אנשים שחוסמים משאבות בלי לתדלק ועוזריהם") פחתו מאוד בתקופת המלחמה, אם כי לא נעלמו כליל. כך גם השימוש האירוני של הגולשים במונחי השואה בהקשר למחאה (שרה נתניהו במספרה כאנה פרנק בעליית הגג) – גם הם כמעט ונעלמו בתקופת המלחמה.

הרוח הכללית שליוותה את שיח המחאה גרסה שלא מתקיים הטאבו של ההנצחה, "אסור להשוות" (שנגדו התקוממו אנשי אקדמיה כשמוזיאון השואה בווינגטון דחה בשנת 2019 ניסיונות להשוות בין מחנות הריכוז למחנות המעצר למהגרים לארצות הברית). השיח, ובמיוחד השיח הלא רשמי של משתמשים רגילים בתקופת המחאה, התיר השוואות בין השואה לתופעות ואירועים עכשוויים, בהקשר פוליטי או אירוני. לגיטימציה זו נובעת מהקשר חברתי שבו זרם הפוסטים ברשתות מערב שימושים שונים במונחי השואה – פרטיים, ציבוריים, פוליטיים ומתחכמים (Ben-David, Meyers & Neiger,

(David, 2023). לעומת זאת בתקופת המלחמה, שבה נעלמו כמעט לחלוטין השימושים האירוניים, קיבל השיח המנצל את זכר השואה טון אחר, ובו ההיתר "אפשר להשוות" הפך לצינור "חובה להשוות". כלומר, חובה להשוות בין מעשי הזוועה של החמאס לאלה של הנאצים. כך, לדוגמה, כאשר בוחנים את המעבר מהביטוי "הנאצים ועוזריהם" ל"חמאס ועוזריהם", ניכר הטשטוש הגובר בשאלה מיהם ה"עוזרים" וכיצד הם מסייעים. במקרה של הנאצים, "עוזריהם" היו תושבי מדינות כבושות שסייעו במעשים נפשעים. אך במקרה של חמאס קשה להבחין אם הכוונה לכל תושבי עזה או רק ללוחמים. אפשר להציע שהשיח הבחין בין לוחמים לאוכלוסייה האזרחית, אולם ההקשר האגרסיבי בתגובות מטשטש הבחנה זו. כך משקף הביטוי "חמאס ועוזריהם" את הטראומה הקולקטיבית בשיח הישראלי ומבקש לגזור מכך הוראות פעולה.

בהמשך לכך אפשר לבחון את המשמעויות הפוליטיות והמוסריות של שימוש בביטויים כגון "שואת העוטף" או "הנאצים ועוזריהם" בהקשר לחמאס והמלחמה. אם אכן, כפי שהביטויים מיטיבים לתמצת, התרחשה כאן שואה וחמאס הם הנאצים החדשים או גלגולם של הנאצים המקוריים, הרי מה משמעותה של מדינת ישראל הריבונית אם קמה לצדה (ויש שיטענו – בחסותה) מדינה נאצית בעזה? מה משמעות העובדה שלציבור משתמשי הפלטפורמה יש צבא שמגן עליו? נראה שהטון החרף של השיח המטפורי (החמאס הם הנאצים) מחליף את שיח הדימוי (בצד השני של המתרס הפוליטי יש רוע כמו־נאצי). שני סוגי השיח הם נצלניים, ובשניהם יש היתר שיחי לפגוע בצד השני, שמוגדר כ"נאצים ועוזריהם", אך השיח של המלחמה תקיף יותר ונטול הקשר אירוני. זו הטרנספורמציה שמאפיינת את שיח המלחמה בהשוואה לשיח המחאה, והמסקנות שלה לגבי השיח המתנהל בישראל עגומות מאוד.

נספח: שיח השואה – רשימת מונחים

שמות של קורבנות: אנה פרנק, יאנוש קורצ'ק, לוחמי הגיטאות (באופן כללי), אדם צ'רניאקוב (ראש היודנראט בגטו ורשה); שמות של שורדי שואה ומצילים: אלי ויזל, אוסקר שינדלר; שמות של מחנות: אושוויץ בירקנאו, גטו וארשה, דרנסי, בלזן, גטו קובנה, גטו וילנה, גטו טרזין, ברגן בלזן, חלמנו, גטו לודג', גטו מינסק, גטו ריגה, טרבלינקה, סוביבור, דכאו, גטו (שואה); שמות של נאצים: אדולף אייכמן, אדולף היטלר, הינריך הימלר, איוון דמיאניוק, יוזף מנגלה; מושגים הקשורים בהשמדה וברדיפה: נאצים, אס, שישה מיליון, השמדה, שואה, גסטפו, ועידת ואנוזה, נירנברג, איינזצגרופן, גרמניה הנאצית, מחנות ריכוז, הפתרון הסופי, מחנות השמדה, משרפות, חוקי הגזע, אקציות, מחנות עקורים, יודנרט, מבצע ריינהארד, טרנספורט (שואה), תאי גזים, גזענות (שואה), קורבנות שואה, מחנות המוות, הצורך הנאצי, נאצים ועוזריהם, צלב קרס, צאן לטבח, הגזע הארי, הרייך השלישי, טלאי צהוב, צעדת המוות, ליל הבדולח; מושגים הקשורים בהנצחה ובזיכרון: יום השואה, הנצחת שואה, זיכרון השואה, מכחיש שואה, דור שני,

יד ושם, ראול הילברג (היסטוריון, חוקר שואה), חסידי אומות העולם, מצעד החיים, שילומים, דור שלישי, עדות שואה, לקחי שואה, שואה ותקומה, אפרים זורוף (צייר נאצים), מסע לפולין, ריצרד וויליאמסון (בישוף מכחיש שואה), זיכרון השואה, יום השואה הבינלאומי.

הערות

1 מתנגדי פעולות ממשלת נתניהו החמישית כינו את פעולת הממשלה בעניין מערכת המשפט בשם "הפיכה משטרית" ואילו תומכי הפעולות כינו אותן "הרפורמה לתיקון מערכת המשפט". אנו בוחרים בכינוי אמצעי, "מהפכה משפטית", שנפוץ בתקשורת המיינסטרים הישראלית, שכן מהפכה יכולה להיות לחיוב (המהפכה הצרפתית, המהפכה התעשייתית) או לשלילה (המהפכה האיראנית) והיא תלויה נקודת מבט.

מקורות

בן-עמוס, א' וא' בית-אל (1998). "טקסים, חינוך והיסטוריה: יום השואה ויום הזיכרון בבתי ספר בישראל", בתוך: ע' אטקס ור' פלדחי (עורכים), *חינוך והיסטוריה: הקשרים תרבותיים ופוליטיים*, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, עמ' 457-480.

זנדברג, א' (2006). "מגרש המשחקים של הזיכרון: ניתוח גליונות יום השואה של העיתונים היומיים בישראל: 1948-2000", עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.

צוקרמן, מ' (1993). *שואה בחרר האטום: השואה בעיתונות הישראלית בתקופת "מלחמת המפרץ"*, תל אביב: הוצאת המחבר.

רומי, ש' ומ' לב (2003). "ידע, רגשות ועמדות של בני נוער ישראלים כלפי השואה: שינויים בעקבות המסע לפולין", *מגמות*, (מב2), עמ' 219-239.

- Adams, T. (2024). "Importation for Comparison as Apparatus: Israeli Prime Ministers and their Political Strategies of Memorialization", *Current Sociology*, 72(3), pp. 541-561. <https://doi.org/10.1177/00113921221102984>
- Ben-David, A. (2020). "Counter-archiving Facebook", *European Journal of Communication*, 35(3), pp. 249-264.
- Ben-David, A., O. Meyers & M. Neiger (2024). "How Social Memory Works on Social Media: A Methodological Framework", *Memory, Mind & Media*, 3, e20, pp. 1-23. Retrieved from: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/57CC8FE3831C79B935FD63C6FC25DD44/S2635023824000183a.pdf/how_social_memory_works_on_social_media_a_methodological_framework.pdf
- Bene, M. (2023). "Who Reaps the Benefits? A Cross-country Investigation of the Absolute and Relative Normalization and Equalization Theses in the 2019 European Parliament Elections", *New Media & Society*, 25(7), pp. 1708-1727. 14614448211019688
- Birkner, T., A. Agbarya, O. Meyers & R. Somerstein (2021). "The News Media and the Ever-present Fear in the Israel-Palestine Conflict", in: N. Ribeiro & C. Schwarzenegger (eds.), *Media and the Dissemination of Fear: Pandemics, Wars and Political Intimidation*, London: Palgrave Macmillan, pp. 129-152.
- Bruns, A. & T. Highfield (2016). "Is Habermas on Twitter? Social Media and the Public Sphere", in: G. Enli, A. Bruns, A.O. Larsson, E. Skogerbo & C. Christensen (eds.), *The Routledge*

- Companion to Social Media and Politics*, New York, London: Routledge, pp. 56–73. <https://doi.org/10.4324/9781315716299>.
- Bucher, T. & A. Helmond (2018). “The Affordances of Social Media Platforms”, in: Jean Burgess, Alice Marwick and Thomas Poell (eds.), *The SAGE Handbook of Social Media*, London: SAGE Publications Ltd., pp. 233-253 <https://doi.org/10.4135/9781473984066>.
- Burgess, J. & A. Matamoros-Fernández (2016). “Mapping Sociocultural Controversies across Digital Media Platforms: One Week of# Gamergate on Twitter, YouTube, and Tumblr”, *Communication Research and Practice*, 2(1), pp. 79-96.
- Davis, J.L. & N. Jurgenson, (2014). “Context Collapse: Theorizing Context Collusions and Collisions”, *Information, Communication & Society*, 17(4), pp. 476–485. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2014.888458>
- Edy, J. (2006). *Troubled Pasts: News and the Collective Memory of Social Unrest*, Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Edy, J.A. (1999). “Journalistic uses of collective memory”, *Journal of Communication*, 49, pp. 71–85. doi: 10.1111/j.1460-2466.1999.tb02794.x
- Gensburger, S. (2016). “Halbwachs’ Studies in Collective Memory: A Founding Text for Contemporary ‘Memory Studies’?”, *Journal of Classical Sociology*, 16(4), pp. 396-413.
- Gibson, R.K. & I. McAllister (2015). “Normalising or Equalising Party Competition? Assessing the Impact of the Web on Election Campaigning”, *Political Studies*, 63(3), pp. 529-547.
- Halbwachs, M. ([1952] 1992). *On Collective Memory*, Chicago, MI: University of Chicago Press.
- Hess, A. (2007). “Vernacular Memory and the Rhetorical Construction of Web Memorials”, *Media, Culture & Society*, 29(5), pp. 812-830.
- Henig, L. & T. Ebbrecht-Hartmann (2022). “Witnessing Eva Stories: Media Witnessing and Self-Inscription in Social Media Memory”, *New Media & Society*, 24, pp. 202-226.
- Hoskins, A. (2017). “Memory of the Multitude: The End of Collective Memory”, in: *ibid.* (ed.), *Digital Memory Studies: Media Pasts in Transition*, New York: Routledge, pp. 85-109.
- Jacobsen, B. & D. Beer (2021). *Social Media and the Automatic Production of Memory: Classification, Ranking and the Sorting of the Past* (1st ed.), Bristol: Bristol University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1k03sgq>
- Kedem, A. & M. Neiger (2024). “Journalists’ Ideological Branding: Bridging Professional and Personal Branding on Twitter”, *Journalism Practice*, 18(9), pp. 2172–2190. <https://doi.org/10.1080/17512786.2024.2313141>
- Kitch, C. (2002). “Anniversary Journalism, Collective Memory, and the Cultural Authority to Tell the Story of the American Past”, *Journal of Popular Culture*, 36(1), pp. 44-67.
- Kitch, C., (2005). *Pages from the Past: History and Memory in American Magazines*, Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Kitch, C. (2018). “A Living Archive of Modern Protest: Memory-making in the Women’s March”, *Popular Communication*, 16(2), pp. 119-127, DOI: 10.1080/15405702.2017.1388383
- Lessa, I. (2006). “Discursive Struggles within Social Welfare: Restaging Teen Motherhood”, *British Journal of Social Work*, 36(2), pp. 283-298. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bch256>
- Locatelli, E. (2021). “Towards the Platformization of (Social) Media Memory: Articulating Archive, Assemblage, and Ephemerality”, *Comunicazioni Sociali: Journal of Media, Performing Arts and Cultural Studies*, nuova serie: XLIII, 1: 162-173.

- Loshitzky, Y. (ed.) (1997). *Spielberg's Holocaust: Critical Perspectives on Schindler's List*, Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Manca, S. (2021). "Digital Memory in the Post-Witness Era: How Holocaust Museums Use Social Media as New Memory Ecologies", *Information*, 12, pp. 1-17.
- Marres, N. & D. Moats (2015). "Mapping Controversies with Social Media: The Case for Symmetry", *Social Media+ Society*, 1(2), 2056305115604176.
- Marciano, A. (2019). "Vernacular Politics in New Participatory Media: Discursive Linkage Between Biometrics and the Holocaust in Israel", *International Journal of Communication*, 13, pp. 277-296.
- Marwick, A.E. & boyd, d. (2011). "I Tweet Honestly, I Tweet Passionately: Twitter Users, Context Collapse, and the Imagined Audience", *New Media & Society*, 13(1), pp. 114-133. <https://doi.org/10.1177/1461444810365313>
- Meyers, O., E. Zandberg & M. Neiger (2014). *Communicating Awe: Media Memory and Holocaust Commemoration*, Berlin: Springer.
- Meyers, O. & E. Zandberg (2002). "The Sound-track of Memory: Ashes and Dust and the Commemoration of the Holocaust in Israeli Popular Culture", *Media, Culture & Society*, 24(3), pp. 389-408.
- Neiger, M. (2020). "Theorizing Media Memory: Six Elements Defining the Role of the Media in Shaping Collective Memory in the Digital Age", *Sociology Compass*, 14(5), pp. 1-11.
- Neiger, M., O. Meyers & A. Ben-David (2023). "Tweeting the Holocaust: Social Media Discourse between Reverence, Exploitation, and Simulacra", *Journal of Communication*, 73(3), pp. 222-234. <https://doi.org/10.1093/joc/jqad010>
- Neiger, M., O. Meyers & E. Zandberg (eds.) (2011). *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age*, Berlin: Springer.
- Nossek, H. (1994). "The Narrative Role of the Holocaust and the State of Israel in the Coverage of Salient Terrorist Events in the Israeli Press", *Journal of Narrative and Life History*, 4, pp. 119-134.
- Nossek H. & D. Berkowitz (2006). "Telling 'our' Story through News of Terrorism", *Journalism Studies*, 7(5), pp. 691-707.
- Noy, C. (2018). "Memory, Media, and Museum Audience's Discourse of Remembering", *Critical Discourse Studies*, 15(1), pp. 19-38.
- Oberbichler, S. & E. Pfanzelter (2021). "Topic-specific Corpus Building: A Step towards a Representative Newspaper Corpus on the Topic of Return Migration Using Text Mining Methods", *Journal of Digital History*, 1(1), pp. 74-98.
- Oldenberg, R. (1989). *The Great Good Place*, New York: Paragon House.
- Olick, J.K. (1999). "Collective Memory: The Two Cultures", *Sociological Theory*, 17(3), pp. 333-348.
- Olick, J.K. & J. Robbins (1998). "Social Memory Studies: From 'Collective Memory' to the Historical Sociology of Mnemonic Practices", *Annual Review of Sociology*, 24(1), pp. 105-140.
- Ong, J.W. (1982). *Interfaces of the Word: Studies in the Evolution of Consciousness and Culture*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Rogers, R. (2017). "Foundations of Digital Methods: Query Design", in: M.T. Schäfer & K. van Es (eds.), *The Datafied Society: Studying Culture through Data*, Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 75-94

- Schudson, M. (1997). "Lives, Laws and Language: Commemorative versus Non-commemorative Forms of Effective Public Memory", *The Communication Review*, 2, pp. 3-17.
- Schudson, M. (2014). "Journalism as a Vehicle of Non-commemorative Cultural Memory", in: B. Zelizer & K. Tenenboim-Weinblatt (eds.), *Journalism and Memory*, London: Palgrave Macmillan, pp. 85-96.
- Schwarzenegger, C. & C. Lohmeier (2020). "Reimagining Memory: Digital Media and a New Polyphony of Memory", in: M. Filimowicz and V. Tzankova (eds.), *Reimagining Communication: Experience*, New York: Routledge, pp. 132-146. <https://doi.org/10.4324/9781351015356>
- Shandler, J. (1999). *While America Watches: Televising the Holocaust*, Oxford: Oxford University Press.
- Soffer, O. (2010). "'Silent Orality': Toward a Conceptualization of the Digital oral Features in CMC and SMS Texts", *Communication Theory*, 20(4), pp. 387-404.
- Steir-Livny, L. (2022). "Traumatic Past in the Present: COVID-19 and Holocaust Memory in Israeli Media, Digital Media, and Social Media. Media", *Culture & Society*, 44, pp. 464-478.
- Tirosh, N. & R. Mikel-Arieli (2023). "What We Talk about when We Talk about Digital Holocaust Memory: A Systematic Analysis of Research Published in Academic Journals, 2010–2022", *The Communication Review*, 26, pp. 151-170.
- Van Dijck, J. (2012). "Facebook as a Tool for Producing Sociality and Connectivity", *Television & New Media*, 13(2), pp. 160–176. <https://doi.org/10.1177/1527476411415291>.
- Walden, V.G. (2022). "The Memorial Museum in the Digital Age", in: *ibid.* (ed.), *The Memorial Museum in the Digital Age*, Falmer: Reframe Books, pp. 21-53.
- Wolfsfeld, G. (1997). *Media and Political Conflict: News from the Middle East* (Vol. 10), Cambridge: Cambridge University Press.
- Zandberg, E. (2006). "Critical Laughter: Humor, Popular Culture and Israeli Holocaust Commemoration", *Media, Culture & Society*, 28(4), pp. 561-579.
- Zandberg, E. (2015). "'Ketchup is the Auschwitz of the Tomatoes': Humor and Collective Memory of Traumatic Events", *Communication, Culture and Critique*, 8(1), pp. 108-123.